

Становлення та сучасне функціонування поетичного образу *калиновий міст*¹

В образній системі українського фольклору чільне місце належить фразеологічним засобам, насамперед тим образно-смысловим єдностям, які не тільки відбивають історію художнього світосприймання, властивого їх творцям, а й виявляють динамізм семантичної структури, великий творчий потенціал, функціональну активність. До останніх слід віднести й поетичний фразеологізм *на калиновім мості*, широко використовуваний українськими поетами, у тому числі сучасними.

Світлий поетичний образ *калиновий міст* глибокими коренями входить до народної символіки, у ньому тісно поєдналися художні значення як «калинових», так і «мостових» символів. За певними епітетами, зазначає О. Веселовський, лежить далека історико-психологічна перспектива, накопичення метафор, порівнянь і абстрагувань, ціла історія смаку й стилю в його еволюції від ідей корисного і бажаного до виділення поняття прекрасного [4: 59]. Такі, зокрема, й «калинові» образи, що глибоко проникли в побут народу і його світогляд, становлять невід'ємну частину української обрядовості, піднеслися до рівня національних поетичних символів.

За М. Костомаровим, *калина* — символ жіночності в широкому розумінні. Все духовне життя жінки — її дівочтво, цнотливість, кохання, заміжжя, радощі, прикраси, родинні почуття — може знайти і знаходить відображення в каліні. Серед численних символічних образів, пов'язаних із каліною, автор наводить такі, як *калиновий цвіт* — пестливий вираз у звертанні дочки до матері, *цвіт каліни* — символ дівочтва і краси, властивої дівочій молодості, *відцвітання каліни* — вихід заміж і, відповідно, кінець дівочих років, *нецвітіння каліни* — самотнє й сумне життя жінки [8: 563] та ін.

Ці символи українських («южнорусских») пісень, як і висновок ученого про віднесеність калинових символів насамперед до жінки, не чужі й російському фольклору і підтверджуються багатьма прикладами. *Калина* у весільному обряді — сорочка молодії, забарвлена кров'ю, як свідчення її цнотливості (курське); *калінка* — гуляння на другий день весілля, коли присутнім показують весільну сорочку молодії, що має засвідчити її невинність, а батьків молодії пригощають калиною настоякою (оренбурзьке) [18: 356]. Усталені сполуки *калинова стрела*, *калиновий огонь*, *калин-дерев* явно фольклорні й забарвлені позитивно [18: 358].

¹ У співавторстві з В. Ужченкоком.

У фольклорній символіці, пов'язаній з образом калини, переважає саме весільний цикл. Так, на Полтавщині жінки в понеділок зверталися до свата словами пісні: *«Ходила качечка по точку, Спасибі сваточку за дочку; За кучеряву м'яточку Та за червону калину, за твою чесну дитину»*. Від свашків і світилок у хаті молодого та під час весільного поїзду теж варіюється ця тема: *«Він [Василечко] з-під боку шабельку виймає Та на ту калиноньку поглядає. Хоче тую калиноньку ізрубати»* [10: 162, № 192; 153, № 124].

На калину як на «символ дівочості, краси і кохання» вказував свого часу пильний дослідник слов'янської символіки О. О. Потебня. При цьому він називав і окремі вислови-образи: *калина красная* — *девица молодая*; *калина красная* — *девица прекрасная*; пов'язуючи етимологічно слово *калина* зі словами *калить*, *раскалят*, дослідник окреслює коло постійних епітетів, якими у фольклорі звичайно характеризується калина: *ясная, красная, жаркая, червоная* [15: 45–46]. На основі аналізу народних пісень учений відзначив деякі усталені образи-дії калинової тематики: *незрілість калини* — перешкода в коханні, *калина* — символ цнотливого кохання, а тому коли *калина в'яне, чорніє*, то це й символ втрати цноти [15: 46–47].

З тим же значенням вирази *калину ламати*, *калину стратити* фіксує в своєму Словарі й Б. Грінченко [19: 210]. А от М. Сумцов цю семантику зафіксував, здавалось би, у протилежних виразах, узятих, зокрема, з народних пісень, що їх записав П. Чубинський: *«Зацвів козак рожею, Дівка калиною. Козак оженився, Дівка зосталася»*; *«Зацвіла калинонька в лузі»*. Заслуговує на увагу те, що підкреслені образи автор назвав серед таких евфемістичних сполук: *«Ой зацвіла маківочка, Зачала бриніти, — Іде козак од дівчини, Починає дніти»*; *«Ой держала, розум мала Та упустила в воду»*; *«Ой як я втрачу коника вороного, Ой то ти встрапиш віночка рутяного»* [20: 106].

Ламати калину — це і «брати дівчину заміж» [7: 81].

Подібного роду синкретичність — аж до енантіосемії — важливий показник того, як давній символ породжує все нові й нові форми. Правда, активність їх у різні часи, природно, різна. Так, із трьох стійких порівняльних образів новітні словники народних порівнянь фіксують тільки два вирази зі словом *калина*, що стосуються дівчини: *гарна як калина, червона як калина* [22: 169].

Для розуміння семантичної своєрідності образу-символу *калиновий міст* важливим також є і те, як, коли, у зв'язку з чим уживалися вирази із словом *міст*, особливо стала плеонастична словосполучка *мости мостити*, яка в давній Русі означала будівництво не стільки мостів, скільки доріг (кладку колод) [13: 184].

Образ *мости мостити* щедро використовує народна обрядовість і уснопоетичне слово: колядки (особливо з мотивом сватання), весільні пісні (часто з епітетами *калина, калиновий*), російські биліни, білоруські волочені пісні; зустрічається цей образ і в колядках, що не містять мотиву сватання [21: 97]. Ілля Муромець через «*гязи*» «*мост мостил*», «*калиноф мост*» [1: 318]; «*калиновы мостики повымостил*» [3: 240, 405]. В іншому випадку в биліні про Сукмана (Сухана): «*Неверный силы сорок тысячей мостят мосты все калиновыи, ладят тут перейти через ту Непру*» [12: 569].

Фольклорну зумовленість і характер семантики образної єдності *калиновий міст* засвідчує В. Даль: «В сказк. поминаются **мосты калиновы**: это гать, мощеная хворостом, калиной, дорога по болоту» [5: 78]; «**Мосты калиновы**е, поминаются в песн. и сказк.» [5: 350].

Нерідко в «мостових» виразах поряд із *калиновий (калина)* зустрічаємо інші кваліфікатори, причому в усіх східнослов'янських мовах. Так, в українських колядках про сватання вепр висловлює готовність допомогти мисливцеві таким чином: «*помостю мости все калиною*»; у гомельських народних піснях те ж саме обіцяє чудесний кінь: «*помощу мости, мости все калинові*»; у записках В. Гнатюка подібна обіцянка йде від вутки — сивої голубки: «*та помощью мости, із тонкої трості*». У записках Б. Грінченка герой мостить мости *битим талером*. Білоруські волочені пісні містять ще один співвідносний образ: «*мощены мосты все цесивые*» (цей та інші подібні образи див. [13: 184–185]). У с. Богданові Глухівського повіту на Чернігівщині О. Малинка записав колядку, яка починається такими словами: «*Задумав Івашко да женитися, Рай розвився, Христос родився! Помостив гатки с пахучой м'ятки, Помостив мости все перстневії...*» [17: 112, № 163]; з тим самим образом стикаємось і в пісні, записаній у с. Плоске Чернігівської губернії: «*Помостим мости все перстневії...*», а пісня з села Михлі на Волищині демонструє ще одне образне сполучення: «*Положим мостиці всі золотіє...*» [17: 107, № 155; 108, № 156]. Різні означення мосту в наведених прикладах, як і *калиновий*, мають безпосередній стосунок до традиційної символіки.

У народній поезії *мости*-образи здебільшого позначають дорогу до милої чи стеляться перед милим — для його врочистого прибуття, так чи інакше вони пов'язуються зі сферою кохання та шлюбними взаєминами. Ось низка прикладів із академічного видання балад: «*Провалився кінь вороний **На кам'янім мості***» («Ой як їхав мій миленький»); «*Їхав, їхав козаченько до дівчини в гості, Провалився кінь вороний **на каміннім мості***» («Моя хата під горою, твоя — під другою»); «*Їхав козак, Їхав бурлак До дівчини в гості, Провалився кінь вороний **На смолівім мості***» («Їхав козак, їхав бурлак»); «*То зачали за Васильком піс-*

ланчики слати. Здогонили Василечка **на кедровім мості...**» («Та волоська конопелька») [2: 107, 171, 173, 185]. До наведених ілюстрацій додамо народнопісенний варіант відповідного образу-символу з кваліфікатором кленовий: «Догонили літа мої **на кленовім мості**: “Ой верніться, літа мої, до мене хоч в гості!”» («Ой з-за гори кам'яної»).

Узагалі, стала образна сполука *ходити по калиновому мосту*, роблять висновок учені, символізує головним чином пошуки кохання [7: 81]. Цікаві щодо цього міркування О. Потебні. Коментуючи образ *на калиновім мості* в А. Метлинського («Як нагнала щастя й долю **на калиновім мості**: “Вернись, вернись, щастя й доле, хоч до мене в гості!” — “Не вернуся я до тебе, була у тебе: Було тоді шанувати, було поважати!”»), він висловлює думку про те, що художнє означення моста *калиновий* тут пояснюється дуже зручно, оскільки це первісно міст «девства» (*калина-девица*), що веде до шлюбу [14: 146–147].

Для народної пісенної творчості, за М. Костомаровим, характерні в основному два значення образу *калиновий міст*. У весільних піснях співається про те, що по дорозі до посаду, на який з особливою урочистістю саджають молодих, мостили *калинові мости*:

А до того посаду пишного
Мостить **мости калинові**.

А ось оповідь про шлях молодих у хату молодого:

Помостили мости
З калинкової трости...

Маємо тут семантичну співвіднесеність із тим образом-символом, який розглядав і відповідно коментував О. Потебня. Другий випадок — скарга старої діви, що минула її молодість і віддалилися в часі молоді її літа, яких змогла вона догнати лише *на калиновім мості*, благаючи їх вернутися, хоча б на годину, в гості. У тому і тому вживанні, зазначає М. Костомаров, пісенний *калиновий міст* є «символом молодого, здорового і веселого життя» [8: 563].

В усталеному виразі *на (...) мості* коло означальних компонентів досить широке, воно не обмежується тими варіантами, які можна знайти у наведених вище контекстах. Так, у народних піснях, записаних І. Франком, зустрічаємо кілька означень моста за будівельним матеріалом для нього: «Догонили кумпанію **на тисовім мості...**» («Ой зацвіла черемшина, цвіток з неї опав»); «Догонив він пана **на липовім мості**: “Вертай, пан, додому, має пані гості”» («Ой у нашім дворі новина ся стала»); «Вона єму писала **рибоньці на хвості, Хто то прочитає на залізнім мості...**» («Журю я ся, журю як вечір, так рано») [11: 231, 233, 284]. Слід зауважити, що підкреслені словосполуки і кваліфікатори в їх складі мають певну символічну означеність, хоч у них (порівняно

з виразом *на калиновому мості*) образна семантика менш самостійна й тісніше пов'язана з прямими значеннями лексичних компонентів.

Спостереження над функціонуванням образу-символу *калиновий міст* у поезії, зокрема народній, показують образну суміжність *калини* і *води* — тих лексичних фольклоризмів, які, на думку деяких дослідників, сплавлені в складному символічному дериваті *ходить по калиновому мосту* «шукати, хотіти вірного, веселого кохання» [7: 65]. Відповідна думка ілюструється уривком із пісні «Как по лугу»:

Как по лугу, по лужочку,
По калинову мосточку
Шла девица за водой,
За ней парень молодой.

Додамо сюди ще й поняття вогню, «вогненної ріки», поблизу якої могли розгортатися різні казкові події. Вартий уваги з цього погляду проведений акад. Б. О. Рибаківим аналіз поширеного сюжету «бій на калиновому мості». Автор відмічає при цьому явну «нелогічність»: «міст, по якому піде масивне міфічне чудовисько, виготовлений із калини, дрібного і надто неміцного чагарнику... Чудовисько інколи перебуває під цим калиновим мостом. Біля цього декоративного моста поблизу вогненної ріки якраз і відбувається зустріч та бій героя з чудовиськом...» [16: 129]. Проте життєва, практична «нелогічність» виявляється «логічною» з погляду народнопоетичного: *калиновий міст* — традиційне місце зустрічі, поєднання різних стихій, образів з відчутною символічною означеністю.

Викликає інтерес частота вживання, сфера функціонування, доцільність епітета-означення *калиновий* (*калина*) у сучасній українській літературній мові, у різних її стилях та літературних жанрах. Не можна не звернути увагу на те, що з 153 прикладів до «Показчика образного слововживання» нещодавно виданого довідника «Культура української мови» не згадано жодної сполуки з названими словами в образному їх значенні [9: 297–298]. Однак у поетичних творах вони відзначаються особливою частотністю. Утворюються так звані «епітетні парадигми», коли з одним постійним епітетом у семантичний зв'язок вступають кілька означуваних іменників [6: 79]. Підкреслимо, що в усіх образно-смыслових єдностях зі словом *калиновий* (*калина*) домінує спільна сема чогось «гарного, рідного, поетичного»: *весни калиновій, калинова тінь, калина-билина; «Калиною клявся, життям присягався, І ось край дороги — калиновий знак»* (Б. Стельмах); *«Над калиновим нашим світом Ще стільки-стільки висоти!»* (Г. Світлична); *«Так і світить, як зоря, Калинове гроно»* (В. Бровченко); *«... спів калиновий піниться над водою тільки тобою, тільки тобою!»* (В. Стус); *«Та знаю: мене колисала калина В краю калиновім тонкими руками»* (І. Драч); *«Калини*

зрона світять уночі... » (Н. Кашук). Уживання «калинових» образів із відповідним смисловим наповненням, певна річ, не обмежується наведеними прикладами, ряд подібних образно-поетичних утворень, які засвідчують динамічний зв'язок із традицією, в українській поезії, особливо в ліриці, досить широкий.

Так само спільною семою образних сполук із компонентами *калиновий* і *калина* є позначення смутку, внутрішньої тривоги, глибоких переживань семантичним елементом «гіркий» та суміжними «горіти», «пекти»: «... *десь під грудьми пече гірка калина, сміється божевільна Україна у смертнім леті на чужім крилі*»; «... *серед степу, де горить калина, — могила*» (В. Стус); «... *краса прив'ядання гіркотна, хоча й калинова*» (Н. Кашук); «*Калина зроном прихилила близько, І зір мій кожна ягідка пече*» (В. Бровченко); «*Натомились, мамо, натомились, мамо, аж вуста-корали у калини гіркнуть...*» (А. Мойсієнко). У семантико-смисловому плані сюди мають бути віднесені також образи на зразок метафори *калина руки заломила* (М. Нагнибіда). В останніх семи «гіркота», «сум», «душевний біль» представлені імпліцитно, без використання зазначених вище лексико-семантичних елементів.

Образ-символ *калина* не тільки вкрапляється в стилістичні системи поезій різної тематики, а й породжує окремі авторські паралелі до відомого з фольклору, сповнені свіжості й поетичної краси. Таким є цей образ, наприклад, у ліричному творі М. Філянського (епіграфом до поезії взято слова з «Вечорниць»: «Додому прийшла, гірко плакала...»):

Поле́м, поле́м та долиною
Йшла я надвечір за калиною,
Ой і йшла я, йшла, утомилася,
В бережечку спочить положи́лася.

Ї́хав човником рибалочка,
Глянув осторо́нь — русалочка.
Чи русалочка, чи дівчино́нька,
В руках маків цві́т чи калино́нька!

А чи хви́ля, чи ве́сло
Тебе, се́рце, прине́сло?
Постри́вай, по́жди хви́лино́ньку —
Не да́ла б ме́ні ти калино́ньки?

Ой чи де́нь, чи ні́ч, чи го́дино́нька —
І зо́стала́сь я без калино́ньки...
Він за чо́вник, за ве́селечко —
Про́щай, ми́ла, про́щай, се́рдечко...

Поле́м, поле́м та долиною

Йшла я надвечір за калиною;
 Я назад прийшла — утомилася,
 Нерозумная, положилася...

Увесь зміст вірша з легко розгадуваним (проте не поверхневим) підтекстом об'єднується образом калини в первинному його значенні «кохання дівчини». Маємо тут органічне злиття світлого, радісного почуття з почуттям жалю та смутку. Разом з тим усе це, у тому числі страждання, оцінюється як щось дороге й бажане. Прекрасною ілюстрацією поєднання мотивів смутку і вдячності може бути уривок з поезії одного з авторів альманаху «Українська хата» С. Твердохліба: *«Як перли, що кануть у чашу з кристалю, Так сипляться сльози до мене твої, Калино, мій жалю, мій білий коралю, За все найдорожчий мені!..»* (калина у вірші безпосередньо зіставляється з дівчиною та дружиною: *«Дівчино, мій жалю...»*, *«Дружино, мій жалю»*, — яким поет дякує *«за світ найдорожчий»*).

У семантичній структурі «калинових» образів важливу роль відіграє значення «рідний». П. Тичина, наприклад, подає образ калини як символ України: *«Хай ізнов калина червоніє, досягає, всьому світу заявляє: Я — країна Україна — на горі калина!»*. Відповідне образне значення слова *калина* розгортає в однойменній поезії М. Філянський:

І тебе, широковіта,
 Пісня не забуде,
 Поки берег рідний мити
 Синя хвиля буде.

Поки голос не злунає
 З рідної долини,
 Поки мати не сховає
 Останнього сина.

Душею України, талановитого її народу є співуча мова й неповторна, чарівна пісня, що перифрастично позначаються в поезії образними словосполученнями *калинова мова*, *калинове слово*, *калинова пісня* [6: 199]. До щойно наведених додамо перифразу Д. Білоуса *диво калинове* — щасливо знайдений образ для назви поняття «українська мова».

Семантизація фольклоризму *калина* в сучасній українській поезії ґрунтується на значеннях «любов», «краса», «ніжність» і розвивається у двох основних напрямках: зв'язок із рідним краєм та невичерпність народних джерел мистецтва, зокрема поезії. Не можна в цьому не погодитися з С. Єрмоленко, з її твердженням про те, що «чи не найбільше метафоричних контекстів, несподіваних семантичних переходів навколо поняття *калина* засвідчує мовно-поетичне мислення І. Драча» [6: 198]. Останнього слід віднести до найпомітніших сучасних співців «ка-

линових» мотивів (згадаймо при цьому образну характеристику поетів Ліною Костенко: «... *Співає* кожен, хто якої може. І так співає, як кому дано. *Хто про калину, хто про джигуна*»). Поряд із персоніфікованим образом калини, поданим у «Калиновій баладі», можна поставити образну картину зустрічі ліричного героя з дорогим серцю деревцем на чужій землі, в іншому місці нашої планети («Калина на тому світі»):

І я здригнувся —
 крізь усю планету
 До мене **рідне деревце** прийшло,
 З Теліжинець **калина** проросла,
 Прорвавши твердь кремнисту планетарну,
 Щоб міг до неї серцем притулитись,
 Душею обігрітись, підкріпитись
 В цій завірюсі,
 в скрусі світовій...

Відштовхуючись від народнопоетичних значень символу *калина*, І. Драч створює досить місткий з семантичного погляду й водночас осучаснений образ, що має кілька смислових ліній:

Сайнувши світлом оченят бездонних,
Малесенька, тонесенька калинонька
 Зробила кніксен, проказала тихо
Калиновою мовою з акцентом:
 — Я звусь — **Калина**, а тебе як звати?

В образно-смісловій структурі наведеного контексту і підкреслених мікроконтекстів з «калиновими» компонентами поєднано й замилювання красою та ніжністю, і відчуття чужини, і зацікавлене знайомство з іншим світом. Такою ж актуалізацією, багатоплановістю, орієнтованістю на перспективу характеризується другий напрямок семантизації фольклоризму *калина* І. Драчем — при вираженні свого творчого кредо: «... *Пишу твоєю і своєю кров'ю, То ж будь мені, калино, при здоров'ю, Калинолистом ти відповідай... То ж клементи назустріч всім вітрам. То ж крила підіймай свої тугі! Безсмертним цвітом правди і надії!*». Традиція, як бачимо, не тільки не обмежує справжнього митця, а й стає джерелом натхнення, даруючи радість поетичного відкриття як авторів, так і читачеві.

Семантичною місткістю та динамізмом характеризується й смислова структура традиційного для української поезії образу-символу *калиновий міст* (на *калиновому мості*), органічно пов'язаного як із фольклорними його джерелами, так і з сучасним осмисленням народної символіки, передусім «калинової». Цей образ може давати узагальнену оцінку самої поетичної творчості, як, наприклад, у ліриці Богдана-Ігоря Антонича: (*«Мої пісні — над річкою часу калиновий міст, я — закоха-*

ний в житті поганин»), чи символізувати — так само у складі метафоричної структури — визвольну боротьбу: «Збудили нас. Час вставати: *Зачало світати. Рушаються в степах кости, **Калинові стогнуть мости**, Кличе воля-мати*» (Б. Лепкий). Маємо тут певний відхід від закріплених народнопоетичною традицією образних значень, але семантична основа — зв'язок із творчістю, із чимось дорогим серцю, хвилюючим і тривожним — зберігається.

Та частіше поетичний образ *калиновий міст* розкриває тему кохання або символізує втрачену молодість. При цьому з'являються нові контексти усталеного образу, що передають свіжість переживань і вражень ліричного героя, наприклад:

Подруго веселки і раїни,
Чарівнице серця і думок —
Дівчино із Ворскли, Катерино,
Перейди **калиновий місток!**
(І. Вирган)

...І усе далі юнь.
Вона десь там цвіте, як повна рожа,
де рейок дзвін, весна, і верби, й гать...
А ми її все хочем і не можем
на калиновім мості наздогнать...
(В. Сосюра)

Хоч іноді в сучасній поезії й зустрічаються «полегшені» варіанти відповідного образного вживання (наприклад, у вірші А. Мойсієнка: «Зовуть удадь *калинові мости* — *Навстріч розлукам і навстріч коханню*»), можна говорити про постійне оновлення та семантичний розвиток розглядуваного тут фольклорного образу. Проілюструємо сказане насиченим у символіко-смісловому плані контекстом із лірики Н. Кашук: «*О мій печальний каліновий міст, Ковток життя з осіннім смаком меду!*» — з оригінальною перифразою, що вмістила найважливіші з «калинових» значень.

Відносно поширеним варіантом образної сполуки *калиновий міст* в українській поезії нашого часу є усталене словосполучення *кленовий міст* (у їх семантичній близькості певна роль належить співзвучності компонентів *калиновий* і *кленовий*), що позначає переважно поняття «скороминуща пора молодості». Наприклад, в А. Малишка: «*І на старім кленовім мості, Де червень лащитьсся до скронь...*»; у Б. Олійника: «*Одцвіли і розсипались маком На кленових мостах роки*». З тим же значенням уживає цей образ і Ліна Костенко, своєрідно актуалізуючи сему «молодість»: «*Дикі гуси летять. Пролітає Івасик-Телесик. Всі мости ще кленові. Всі коні ще вороні*». Цікаву образну паралель знаходимо в поезіях І. Малковича — з вагомою сучасною оцінкою нелегкої

людської долі: «*А літа мої, мов косарі по залізному мості...*». Останній образ (при всій його своєрідності) так само, як і вищенаведені, ґрунтується на семантичній основі символу *калиновий міст*.

Розглянутий нами матеріал дає достатні підстави для висновку як про певну естетичну канонічність для української поезії образу-символу *калиновий міст*, так і про відкритість смислової структури останнього для подальшого розвитку та художнього збагачення.

Література

1. Архангельские былины, собранные А. Д. Григорьевым в 1899–1901. — СПб.: Изд-во Акад. наук, 1910. — Т. III. — XIV, 731 с.
2. Балади про кохання та дошлюбні взаємини. — К.: Наук. думка, 1987. — 472 с.
3. Былины Севера / Записи, вступит. статья и коммент. А. М. Астаховой. — М.; Л., 1938. — Т. 1. — 655 с.
4. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. — М.: Высш. шк., 1989. — 406 с.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. — Т. II. — М.: Рус. яз., 1979. — 779 с.
6. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. — К.: Наук. думка, 1987. — 245 с.
7. Иванов В. В. и др. Краткий словарь традиционных символов русской поэзии // Рус. яз. в шк. — 1977. — № 4. — С. 73–85.
8. Костомаров Н. И. Историческое значение южнорусского народного песенного творчества // Исторические монографии и исследования. — СПб., 1906. — Кн. 8. — Т. 21. — С. 427–676.
9. Культура слова: Довідник / За ред. В. М. Русанівського. — К.: Либідь, 1990. — 302 с.
10. Милорадович В. П. Народные обряды и песни Лубенского уезда, Полтавской губернии, записанные в 1888–1895 гг. — Харьков, 1897. — 223 с.
11. Народні пісні в записах Івана Франка. — Львів: Каменяр, 1966.
12. Онежские былины, записанные А. Ф. Гильфердингом летом 1871 года. — Т. 1. — М.-Л.: Изд-во АН СРСР, 1949. — 736 с.
13. Плисецкий М. М. Героико-эпический стиль в восточнославянских колядках // Обряды и обрядовый фольклор. — М.: Наука, 1982. — С. 179–212.
14. Потебня А. А. Объяснения малорусских и сродных народных песен. — Т. I. — Варшава, 1883. — 268 с.
15. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. — Харьков, 1860. — 155 с.
16. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. — М.: Наука, 1981. — 607 с.

17. Сборник материалов по малорусскому фольклору / Собрал Ал. Н. Малинка. — Чернигов, 1902. — 388 с.
18. Словарь русских народных говоров / Гл. ред. Ф. П. Филин. — Вып. XII. — Л.: Наука, 1977. — 368 с.
19. Словарь української мови / Зібрала ред. ж. «Кієвская Старина»; упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. — Т. II. — К.: Вид-во АН УРСР, 1958. — 573 с.
20. Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях. — Харьков, 1885. — 139 с.
21. Шухевич В. Гуцульщина. — Вып. IV. — Львів, 1904. — 271 с.
22. Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь // Прапор. — 1990. — № 10. — С. 169–177.